

Patikaedények – ásatásból Szombathelyen

Dr. Szigetváry Ferenc

A Savaria Múzeum (Szombathely) régészei a város főterén – egy építkezést megelőző régészeti kutatás során – színes üveg- és porcelán edényeket találtak. A feldolgozás során megállapították, hogy azok a régebben ott üzemelő Szentlélek gyógyszertárból származhatnak. A lelet a XVIII. és XIX. századból származó edényeket és apróbb patikai eszközöket tartalmazott. A dolgozat ezeket mutatja be.

A szombathelyi Fő tér délnyugati sarkán lévő „foghíj” beépítése előtt a Savaria Múzeum régészei elvégezték a kötelező régészeti kutatást. Majd az építési területet kibővítették a Fő tér nyugati házsorának udvari részeire, ahol a lebontott épületrészek helyén a legutóbbi időben gépjárműparkoló volt. A régészeti feltárást kiterjesztették erre a területre is.

Itt érte a meglepetés az ásatást vezető régészt, *Sosztarits Ottót*, amikor a markológép színes üvegeket és porcelánt hozott a felszínre. A gépi munkát azonnal leállították és a kiásást kézi erővel folytatták. Az eredmény meglepetéssel szolgált, ugyanis a tüzetesebb vizsgálat patikaedények nagyszámú jelenlétét állapította meg.

Ekkor vonták be a lelet pontos meghatározásába a kőszegi gyógyszerésztörténeti szakmúzeum vezetőjét (e sorok íróját).

Egy régész számára meglepő és szokatlan, hogy a középkori és római leleteket ígérő feltárás során, helyettük a már említett új és legújabb kori tárgyak kerülnek elő. Rögtön felmerül a kérdés, mikor és miért kerültek ezek a földre? A választ a szombathelyi Szentlélek gyógyszertár történetének ismeretéből kaphatjuk meg [1].

A lelet a Fő tér 8. sz. épület korábbi hátsó udvari részének talajából került elő. A gyógyszertár e század elején költözött át ebből az épületből mai helyére, a 9. sz. házba, ahol ezt megelőzően kávéház volt.

A patikaedények alatt téglából rakott padozat volt, amely egy korábban meglévő pincére utal. Ez került a mai járószint alá, majd az új pincejáró készítésekor a földdel betemetett üvegek fölé betonréteget húztak. Csak megemlítjük, 1945-ben a környékre bombák is hulltak.

Miért kerültek ezek az edények – eszközök – kibódásra? Valószínű, a patika átköltözésekor váltak feleslegessé. Az új helyen új, korszerű, „divatos” felszerelést kellett megjelentetni – az egyébként ekkorra datált új officina bútor méltó tartozékaként. A már régi, felesleges, sérült edényzet ezért tették az említett pincébe. De nem használhatta az utód az előző bérlő cégjelzéses üvegeit, tégelyeit sem.

Azok után, hogy tisztáztuk a „mikor és miért kerültek oda” kérdését, rátérhetünk a fellelt anyag számbavételére, amelyet funkciók szerint csoportosítottunk.

Van közte officinai állványedény különböző korból. A legrégebb állványedények még a XVIII. századból valók. Van közöttük urna alakú porüveg, hasáb keresztmetszetű folyadéküveg cserepe. Az urna alakú porüveg száj-része lekötőperemes, ezeket pergament papírral vagy állati hólyaggal és zsineggel kötötték le. A folyadéküvegek beragasztott nyakúak, beköszörült üvegdugóval.

Az edény feliratozása (nálunk) két féle módszerrel történt: a pajzsot, keretét, az alapot és a betűket olajfestékkel festették rá, (ezt nevezik hideg módszernek, szemben a beégetett zománccal). Utóbbi sokkal időtállóbb). A másik módszer – papírra festett pajzs a felirattal, felragasztva. Mindkét módon történt szignálás természetesen, a huzamos föld alatti tartózkodás során tönkre ment. Némely üveg irizáló bevonatot kapott.

A XIX. századból származó állványedények – hengeres testű porüvegek széles szájjal, de már beköszörült üvegdugóval, amelyen félkör vagy kocka alakú fogó rész van. Ezek is fűvott, alakított üvegek. Szignálásuk ugyan csak hideg úton történt.

A század 30-as éveiből származó hengeres testű porüvegek már mások. Az üveganyag tisztább, dugójuk üveg, de gombakalaphoz hasonló, tetejük rozetta alakban csiszolt. Az üveg anyagában festett, van kobaltkék, de van úgynevezett hyalit, szuroküveg is. Pajzsuk beégetett fehér zománc, kétszer vágott arany szegélyes, jellegzetes empire forma. A felirat fekete, beégetett antikva betűk. Jellegzetes a rövid gyógyszernév esetén alkalmazott térkitöltő díszítmény. Az egykorú folyadéküvegek már ovális keresztmetszetűek, oldaluk homorúak a jobb fogás érdekében. A beragasztott nyak egyenetlensége eltüntetésére az üveg vállá, nyaka csiszolt. A dugók beköszörültek, tetejük domború, sugarasan csiszolt.

A korban hozzájuk tartozó kenőcsös edények közül épen maradt egy lekötőperemes pápai majolika tégely (1830-as évek), de vannak altwien porcelánok is, ugyancsak az 1830-as évek végéről. A század harmadik harmadából származó porüveg is került elő – bár törmelék – de bizonyító erejű, hogy a ma is használt, szegletes porüvegek korábról származnak, mint a patika átköltöztetése.

Materiális kamrában (raktár) használt üveg és kerámia edény kevés, kisebb méretű, viszonylag későbbi van csupán jelen a leletben. Ezek szélesszájú, hengeres testű, parafadugóval zárható porüvegek. Hiányuk magyarázata az lehet, hogy kevésbé voltak „divatos” követők, továbbra is használhatták azokat. Ide sorolhatók még a patikapince kerámia kenőcs-tégelyei is, amelyekből csak tégelyfedők maradtak épen.

Új, önálló csoportot képez az expedíciós edényzet. Folyékony gyógyszerek kiadásához használt üvegek közt a legrégebbiek (XVIII. sz.) a fekete, hengerestestű, széles szájjal, de már beköszörült üvegdugóval, amelyekkel hasonlatosan a vékonyfalú, kékre színezett üvegekhez, fújtak és alakítottak. A kék üvegek már későbbiek, a XIX. sz. első harmadából származnak. A század második feléből származó gyógyszeres-üvegek a technikai fejlődés következtében gyári technoló-

giával készültek, amikor az üveget kétfelé vehető vas formába fújták. Az így készült üvegeken látható az egymással átellenesen, hosszanti irányban húzódó, összeforrasztó varrat. Ennél az üvegféleségnél már szokás volt a fenék részen az üveg úrtartalmának feltüntetése grammokban. Érdekesek a ma szokatlan méretű: 15–60–75 stb. g-os üvegek.

Erre az időre esik az a rendelkezés, hogy biztonsági okból az üveg alakjában is meg kell különböztetni a belsőleges és külsőleges használatra szánt gyógyszerek üvegeit. Azóta a belsőleges, tehát bevételre való orvosságot hengeres, a külsőleges célokra szánt szereket hatszögletű üvegekben kell kiszolgáltatni. A hatszögletű üvegek három oldala sima, erre kerül a szignatúra, két oldala recés, a köztük lévő domború betűkkel „Külsőleg” felírat olvasható. Mindkét üvegféleséget parafadugóval zárták. Az új üvegyártási technológia tette lehetővé az úgynevezett cseppentős üvegek gyártását, és használatát. A cseppenként rendelt, általában erősebb hatású gyógyszerek pontos adagolását szolgálta ez az új üvegforma. A hengeres testű üveg nyak és szájperem kiképzése más. A cseppentő-cső alatt, és a nyaki rész átellenes oldalán levegő vezető kidomborodás látható, amely a dugón lévő árok odafordításával a megdöntött üvegből a folyadékot a csőrhöz vezette, ill. az átellenes oldalon a levegő üvegbe áramlását segítette elő. Az üvegdugó 90 fokos elfordításával viszont légmentesen zárta az üveget. A legrégebbi formán a levegőtető nyílást még a rátett ill. levett ujjal lehetett zárni-nyitni.

A század végén megjelenik a cégjelzéses gyógyszeres üveg, itt az üveg egyik oldalán a patika és a tulajdonos neve jelenik meg domború vagy bemaratótt betűkkel.

Kenőcs állományú szerek kiadásához kerámiából, később üvegből készült tégelyeket használtak. Maradt fenn a XVIII.–XIX. sz. fordulójából kerámiatégely, amely széles, lekötőperemes szájú, felülete fehér ónmázzal bevont. Képviseletük magukat a leletben a későbbi, a technikai fejlődést tükröző gépi előállítású kerámia-tégelyek, már porcelánból is. A korábbiak külsején még látható a lekötőzsineg helyét biztosító horony, amely lassan eltűnik a sajtoló fém tégelyfedő általánossá válásával. A XIX. sz. harmadik harmadában jelenik meg az üvegből gépi úton előállított üvegtégely, amelynek hengeres vagy a száj felé kónikusán bővülő a teste, a kerámia tégelyhez hasonló fémfedővel zárható le. Az üvegtégelyek fenekén – a gyógyszeres üvegekhez hasonlóan – feltüntették az úrtartalmat. A század végén a tégelyfedő már a fém mellett kaucsukból vagy celluloidból is készült, elsősorban a kerámia tégelyekhez.

A gyógyszerárak a múlt század második felétől egyre gyakrabban állítottak elő házi készítményeket. Ezek számára külön sajátos alakú edényzetet készítettek. A cseppeknek, folyadékoknak egyedi megjelenésű üvegei láthatók a leletben: legjellegzetesebb a koronát formázó és a magyar címer alakú üveg a címer felett koronával. Az elsősorban kozmetikai célra készült szerek közt említhetjük a Júnó szájvíz üvegét. De több kenőcs-állományú házi készítmény tégelye is jelen van: Júnó szeptokrém, Spitzer krém. A tégelyek jobbára csak felíratoyásukkal és tetejük felíratával különböznek a kenőcs-tégelyektől. Találunk köztük a lelet keletkezése idejét behatároló készítményt, illetve tároló edényt, mert van *Molnár János* gyógyszerész *Sudorán* nevű, izzadásgátló kenőcsének több tégelye és céges fekéje is. Tudjuk, *Molnár* 1906 és 1911 közt bérelte a patikát.

A házi készítményekből fejlődött ki a gyógyszerkülönlegesség fogalma, velük a gyógyszert gyártó üzemek, amelyekből – a sikeresebbekből – alakult a gyógyszergyár. Ezeknek a termékeit nevezik ma is, hivatalosan gyógyszerkülönlegességeknek. Néhány, de ebbe a fogalomkörbe tartozó ós-készítmény üvegét is megtaláltuk – *Alsól*, *Lysoform*, *Egger* féle hypofoszfát szirup, *Brázay* és *Erényi* sóborszeszes üveg stb.

Külön említést érdemelnek a gyógy- és ásványvizes kerámiák, majd a későbbiekből származó üvegek, amelyekben *Nassau* selters, *Parádi*, *Srebrenicai* vizeket forgalmaztak.

Érdekes módon a nedves földben egyes üvegekben, tégelyekben megmaradt a korábbi tartalom. Így láthatunk világoskék színű, összetepadt – szálás formában *Cuprum aluminatum*-ot, még egy zöld színű anyagot: vas-szulfátot; vöröses színű *Bolus armena-t*, azaz veres örményföld-et. De van szeptokrém maradvány porcelántégelyekben is.

Tartalmazott a lelet apróbb patikai eszközt is. Így gyógyszerári font-súlyt sárgarézből, 1866-ban Bécsben hitelesítették (gramm súlyt 1872 óta használtak a patikákban), csontkanalat, törött üveg és porcelán pisztillust üvegcső darabokat és darabjaiban *Leclanché* elemet (utóbbi elektromos csengőhöz használták). De voltak egészségügyi segédeszközök is: csontkarikás cucli, kék és színtelen üvegből kánkó és fülfecskendő.

Említést érdemel a nagyszámban előkerült üvegdugó, amelyek az officinai állványedényekhez tartoztak. Az üveg törésekor a sérülékenyebb test veszett oda, a zömében tömör üvegből készült dugó megmaradt. Félretevéssük az elődök optimizmusát bizonyítja, bár a tapasztalat szerint soha nem passzolt a félre tett dugó másik edénybe, amely dugóját veszítette. . .

Befejezésül szólnunk kell a leletet adó, első szombathelyi patikáról. A legkorábbi levéltári adat az 1736. évi adóösszeírásban található, az első patikáriust *Freint* (*Fraindt*) *Mátyásnak* hívták. Őt követte 1751-ben bekövetkezett halála után veje, *Antonius Altragh*, bécsi születésű patikus. Fiatalon 44 éves korában halt meg, 1758-ban. Korábbi alkalmazottja *Gutten György* veszi át a patikát az özvegygel történt házasságkötéssel 1759. januárban. Hosszú időn át volt *Guttené* a patika. Társadalmi megbecsülésének és anyagi helyzetének köszönhetően *Gutten* 1766-tól tagja a városi külső tanácsnak, 1780-tól a belső tanács tagja, 1784-től városbíró. Hivatalától 1789-ben vált meg, de tagja maradt a város titkos tanácsának. Patikáját 1796-ban adta el *Reich Pálnak*, aki a patikát továbbra is korábbi nevével *Szentlélek* patikaként viszi. *Reichet* 1802-ben választják be a külső tanácsba. Nem marad azonban soká *Reich* Szombathelyen, 1810-ben eladja a patikát *Mittermayer Ferencnek*. Ő is tagja lesz a külső tanácsnak 1813-tól, 1820-tól kezeli a város házipénztárát is. A belső tanács tagja 1823-tól. Ordinárius bíró volt 1824 és 27 között, utána titkos tanácsos. 1828-ban halt meg. Az özvegy a patika vezetésére gondnokokat alkalmazott *Zellinger Ferenc* és később *Korntheuer Imre* személyében. Fia, *Mittermayer Alajos* 1846-ban fejezi be gyógyszerészi tanulmányait és veszi át a családi patikát. 1848-ban tagja Szombathely Nemzetőrségének, de az osztrákok 1848. dec.-i bevonulása következtében már nem vonulhat hadba. Családi adósságok miatt kényszerül 1860-ban eladni a patikát *Rudolf Alajosnak*.

Rudolf viszonylag sokáig, 1897-ig vezette patikáját. Ezt évben halt meg; örökösei bérbe adták a gyógyszerterát *Babics Istvánnak*. Babics 1906 végéig vezette a patikát, míg patikajogot kapott a szombathelyi főtéren (Kígyó gyógyszerter, 1907), utána *Molnár János* volt a bérlő 1911-ig, amikor a Rudolf örökösei eladták a reáljogú patikát a Győri Általános Takarékpénztár Rt.-nek. A patika átköltöztetésére ekkor került sor, ugyanakkorra tehető a „lelet” hátsú udvari pincébe helyezése. 1912-től *Dr. Dvorszky Béla* a bérlő, aki a gyógyszerterát 1920-ban vette meg. A gyógyszerterát *Dr. Dvorszky* tulajdonából vették állami kezelésbe 1950. július 28-án.

A lelet a Szentlélek gyógyszerter történetében eddigi „fehér foltot” is segít eltüntetni. Nem volt ugyanis írott forrásokkal bizonyítható a patika átköltözésének időpontja, (a Megyei Levéltárban is jártak 1945-ben a „felszabadítók”). Most beigazolódott, hogy *Molnár János* korszakának váltásával, 1911-után került sor az átköltöztetésre. Az officina bútorzat is csak ekkor készülhetett; ugyanis az egyértelmű, hogy a bútort az új helyiség méreteire szabták. A korábbi készítése már csak azért sem hihető, mert patika-bérlők nem szoktak ekkora beruházást kockáztatni. A Rudolf örökösektől 1911-ben vette meg a patikát a Győri Általános Takarékpénztár Rt. aki – mint tőkeerős tulajdonos, épp a jövedelmezőség kedvéért – képes volt áldozni a modernizálásra. Ez esetben revízió alá kell venni a patika-bútor védettségi okmányában (Műv. Min., 68793/65. sz.,

1965. IX. 15. keltű irat) szereplő 1880 körűli készítési dátumot.

Az ásatásból előkerült patikaedényeket, szermaradványokat, eszközöket a szombathelyi Savaria Múzeum kőtárában kamara-kiállítás keretében mutattuk be. Az egyes csak törött állapotban lévő edényekhez, eszközökhöz párhuzamként, a jobb megértés céljából ép, a szombathelyi Szentlélek patikából és a kőszegi Patikamúzeumból származó azonos tárgyakat is tettünk a kiállításba.

IRODALOM

1. *Dr. Szigetváry Ferenc*: Szombathely patikáinak története a magyarországi gyógyszerészet fejlődésének tükrében. I. rész Vasi szemle 1991. 2. sz. 199–217. II. rész Vasi Szemle 1992. 2, 264–284.

F. Szigetváry: Vessels used in pharmacy – from excavations at Szombathely

The archeologists of the „Savaria” Museum, Szombathely, have found coloured vessels of glass and porcelain during an archeological investigation preceding a construction on the central square of the town. It turned out that they originate from the „Holy Spirit” pharmacy, having been established earlier on the same spot. The find contained vessels originating from the XVIII. and XIX. century as well as some small tools of pharmacy.

Those are presented in this paper.

(Patikamúzeum Kőszeg, 9731 Pf. 4.)

Érkezett: 1993. február 18.